

הרטוריקה הריגושת של פרשני כדורגל בישראל

אורלי קיים וחיים קאופמן

מבוא

מטרות. מטרתו של מחקר זה היא לעמוד על האמצעים הרטוריים הריגושיים המשמשים בלשונם של פרשני הכדורגל במאמרים המופיעים בעיתונות הכתובה. ייבדקו אמצעי השכנוע הריגושיים הבולטים ביותר בטקסט. נדון במהותם, בהתנהגותם ובמעמדם כאמצעי שכנוע בטקסט.

במחקר זה יחשפו האמצעים הרטוריים הריגושיים האופייניים לפרשני הכדורגל, תחשף תפוצתם בטקסט ויתקיים דיון בצד התפקודי-תקשורתי של אמצעים אלה, על מנת ליצור פרופיל מייצג של פרשני הכדורגל מבחינה בלשנית-רטורית, דהיינו, על המבנה הרטורי של הטקסט ועל האמצעים הרטוריים השלובים בו.

שיטת המחקר. כאמור, עניינו של מחקר זה להציג תיאור מלא ככל האפשר של האמצעים הרטוריים הריגושיים המשמשים בלשונם של פרשני הכדורגל במאמרים המופיעים בעיתונות הכתובה. בדקנו אמצעי שכנוע ריגושיים ב-13 מאמרים שונים, שהתפרסמו בפרק זמן קצר (חורף 2002)¹, ושעסקו בשני נושאים בלבד: מכבי חיפה בגביע אירופה לאלופות ונבחרת ישראל במשחקה נגד מלטה. בחרנו להתמקד בארבעה פרשני כדורגל, המייצגים את שלושת העיתונים המרכזיים במדינת ישראל, כפי שנבחר להלן: שגיא כהן (מעריב); שלמה שרף (ידיעות אחרונות); אבי רצון ורוגן דורפן (הארץ²).

פרשנים אלו שונים בתכלית באופן פרשנותם ובצורת התבטאותם, ובמידה רבה הם מהווים מדגם מייצג לכאורה של 'סוגי הפרשנים' הקיימים בעידן הפוסט מודרניסטי, שבו פרשנות הכדורגל אינה עוד תחום עיסוק של מקצוענים, אלא תחום שדרים בו בכפיפה אחד אנשי מקצוע לצד אינטלקטואלים שלא צמחו בשדה הכדורגל (מאמנים, שחקנים וכדומה) (אוריאלי ואחי, 2001).

דרך הניתוח. קראנו כל מאמר ומאמר ודלינו את האמצעים הרטוריים הריגושיים המצויים בו. נמצאו אמצעים רטוריים רבים מאוד ומגוונים. מיינו את האמצעים על-פי תבחינים רטוריים ידועים (קיים, 2000), והחלטנו לדון רק באמצעים הרטוריים שבאו לידי ביטוי בשכיחות גבוהה. לכל אחד מהאמצעים יוחד פרק נפרד, ובו הוצג הרקע התיאורטי של הנושא הדיון, הובא ניתוח הממצאים שעלו מתוך החומר ודיון בהם, בסוף המחקר הובא סיכום כללי והוצגו המסקנות העולות ממנו. ראוי לציין, כי מפאת קוצר היריעה, במחקר זה לא נעשה ניתוח השוואתי בין הפרשנים, אלא הממצאים הוצגו כמכלול של אמצעים המצויים אצל פרשני הכדורגל שנבדקו.

¹ רשימת המאמרים שנבדקו במחקר מופיעה במלואה בנספח.

² מעיתון 'הארץ' נבחרו שני פרשנים, משום שעיתון זה מקדיש מקום נרחב יותר לפרשנות ספורט.

להלן רקע קצר אודות פרשני הכדורגל שנבדקו במאמר זה :

שגיא כהן (מעריב): אינטלקטואל (ד"ר לפילוסופיה של ההיסטוריה), בעל ידע עיוני נרחב על המשחק, פרשנותו מתאפיינת בגישה אסטרטגית כלפי המשחק. הוא נוטה לראות בכדורגל משחק מורכב המצריך לעיתים הבנה עמוקה, מעבר לנראה בהסתכלות שטחית (מערכים, מבנה טקטי, תוכנית משחק וכדומה). לקורא את פרשנותו נדמה לעיתים כי מדובר במעין משחק שחמט, לכל משחק יש מערכים תמונות ורבדים רבים. ניתן לומר, כי התייחסותו למשחק פילוסופית, ויש בה תובנות תרבותיות הקשורות לא פעם לחינוך, תרבות וכדומה.

שלמה שרף (ידיעות אחרונות): מאמן ותיק, שבין היתר היה מאמן נבחרת ישראל. איש שטח, ידוע בבוטות ובישירות, אינו מאמין בפילוסופיות ואסטרטגיות מתוחכמות, אלא בהצבה נכונה של שחקנים במגרש. שרף מאמין שההתפתחויות במשחק הכדורגל הן לא אחת מקריות ('השפיץ של הנעל'), כאשר כושרם של השחקנים ואופן תפקודם הם הגורמים הדומיננטיים בהכרעת משחק ולא בהכרח 'טקטיקות מורכבות'. תפיסתו של שרף באה לידי ביטוי גם בלשונו: הוא כותב בלשון פשוטה, בלתי מתוחכמת ומובנת לכל רבדי האוכלוסיה.

אבי רצון (הארץ): ממעצבי עיתונות הספורט בארץ, בעיקר משום שהיה עורך מדור הספורט בעיתון 'חדשות', שהיה חדשני בגישתו כלפי סיקור ארועי הספורט. אבי רצון היה גם פרשן ספורט של ערוץ 1, הוא מפורסם בגישתו הפרובוקטיבית והבוטה, ואין הוא חושש להביע בכנות יוצאת דופן גם דברים בלתי פופולריים, המעוררת לא אחת אנטגוניזם. כתיבתו מתאפיינת בידענות ונחרצות, הגובלים לעיתים ביומרה. נציין, כי רצון ערך את מדור הספורט של הארץ.

רונן דורפן (הארץ): היה במשך שנים רבות עיתונאי במוסף של 'ידיעות אחרונות', ושימש גם כעורך של המוסף המורחב של 'הארץ' בימי א'. דורפן בעל ידע רב בתחומי הספורט השונים, ובענף הכדורגל בפרט. ידענותו באה לידי ביטוי גם בסדרות של כתבות בתחומי הספורט השונים, שהתפרסמו במוסף השבועי של ידיעות אחרונות (תולדות הכדורגל, האולימפיאדות וכדומה). כתיבתו של דורפן קולחת ובהירה, תוך שילוב של עובדות יבשות לצד ניתוח פרשני. דורפן משלב בכתיבתו תובנות, ואין בה אלמנטים פרובוקטיביים בולטים.

האמצעים הרטוריים

לנדאו (1988) מחלקת את העיסוק הבלשני ברטוריקה לשני תחומים מרכזיים :

1. רטוריקה סגנונית / ריגושת¹, הפונה אל הרגש, וכוללת אמצעי שכנוע מתחום המילון, הסמאנטיקה והתחביר.
2. רטוריקה טיעונית, הפונה אל ההגיון, וכוללת אמצעי שכנוע לוגיים ופסבדו-לוגיים, שמרביתם מתחום חקר השיח.

¹ במאמר זה יעשה שימוש במונח רטוריקה ריגושת ולא רטוריקה סגנונית, משום שמונח זה נראה לנו מדויק יותר, הגם שבספרה של לנדאו מופיע המונח 'רטוריקה סגנונית'.

חוקרי הרטוריקה מבחינים בין שני מצבים של שכנוע: השכנוע (convincing), המתבסס על פנייה אל ההיגיון באמצעים לוגיים שונים; והשידול (persuasion), המתבסס על פנייה אל הרגש באמצעים שונים. לנדאו מציינת, כי ההבדל בין השכנוע לשידול מתבטא, בין היתר, בכך שבשכנוע, המוען מעוניין לשכנע באמת שבטיעונו, כפי שהיא נקבעת על-ידי השכל, ואילו בשידול המוען מעוניין בהסכמת קהל השומעים (קהל השומעים, Auditor, מושג-מפתח של הרטוריקה, שפיגל, 1973, גיטי, 1991, 1996) (Gitay, 1991, 1996) לעמדתו. עוד מציינת לנדאו, כי המאפיין העיקרי של הרטוריקה הריגושית הוא שהיא בדרך-כלל לא מעלה טענות, אלא מעניקה לטקסט אופי סגנוני-ריגושי כלשהו, וגורמת לנמען הנאה מדרך ההבעה הלשונית. בעוד שתכליתה של הרטוריקה הטיעונית היא להעלות טענות באמצעים הפונים בעיקרם אל ההיגיון ולא אל הרגש (מובן שחלוקה זו אינה מוחלטת, ויש אמצעים רטוריים, הכוללים בתוכם את שני הדברים גם יחד). הבדל נוסף בין הרטוריקה הריגושית לרטוריקה הטיעונית נעוץ, בכך שהרטוריקה הסגנונית בודקת מילים וצירופיהן בעיקר, ורק לעיתים משפטים, ואילו הרטוריקה הטיעונית בודקת משפטים ויחידות הגדולות מן המשפט.

אמצעים רטוריים ריגושיים

כאמור, מטרתם של האמצעים הריגושיים היא לעורר אצל המאזין מצב-רוח מסוים, שיביא לידי הסכמה באמצעות דרכים הפונות אל הרגש. על חשיבותם של האמצעים הריגושיים בשכנוע כבר עמדו חוקרים שונים:

יוז' ודיהמל (Hughes & Duhamel, 1962) מביאים מדבריו של סוקרטס, שטען, שאפשר לשכנע קהל על-ידי כך שמעוררים אצלו את הרגשות גם מבלי להציג סיבות לוגיות. בריינט (Bryant, 1974) טוען, שלא די בבחירת טיעונים ונימוקים ויצירת מבנה נאום משכנע בכדי להשפיע על השומעים. אין להתעלם מפניות רגשיות וצרכים רגשיים של המאזין. הורוביץ¹ (1996), במסגרת דיון ב"רטוריקה המניבה פרות", מציינת, כי השכנוע הוא אירוע נרגש ומרוגש, ולכן כה מעניין ומעורר, וכי בבסיסו של השכנוע מצוי מאבק, שניכרים בו יחדיו מאמצים שכליים ורגשיים מרובים.

פרלמן (1984) טוען, שהצגת טיעונים משכנעים, בלא הצגת ראיות מדעיות להם, מטרתם לשדל את דעת המאזינים ולהביא להסכמתם השכלית והרגשית לתזות המוצגות על-ידי הנואם, ולכוון את מחשבתם, לעורר את הרגשות או לשכנע. לנדאו (שם) מוסיפה על דברי פרלמן וכותבת, כי גם אותם אמצעים סגנוניים, שנמצאו נטולי ערך רטורי, עשויים למלא תפקיד חשוב בשכנוע, דווקא בשל ההנאה האסתטית והריגוש שהם מעוררים בנמען, ומביאה מדברי הפסיכולוגים, שסבורים, כי גם זו היא אחת משיטות השכנוע האפקטיביות (שורצולד, 1978).

פיינגולד (1990) סבור, כי לא בכל מקרה האמצעים הריגושיים משרתים מגמה רטורית מודעת וטיעון רטורי מכוון, אבל בדיעבד הם מפעילים על הקורא מערכת של גירויים ואמצעי שכנוע ברמה זו או אחרת של אפקטיביות. הוא מוסיף, כי הקורא, שנסחף אחר החוויה האסתטית ה"טהורה", אינו מודע לכך, שבסיוס תהליך הקריאה הוא מוצא עצמו בעמדה פוליטית או אידיאולוגית שונה מזו שנקט בה בראשית הקריאה.

ואכן בלשונם של פרשני הכדורגל אנו מוצאים שימוש ניכר באמצעי הבעה שונים, המושתתים על פנייה אל הרגש, לשם שכנוע. נראה כי האמצעים הריגושיים מצאו להם מקום של כבוד במאמרי פרשני הכדורגל, שכפי שנציג להלן מרבים בשימושים פיגורטיביים, במגבירים, בקלישאות ובשימוש בלשון בוטה.

להלן יובאו האמצעים הרטוריים הריגושיים, שנמצאו בשכיחות גבוהה בלשונם של פרשני הכדורגל, ולאחריהם דיון מקיף בכל אחד ואחד מהם.

-שימוש במילים במישלב לשוני 'גבוה' ובמילים במישלב לשוני 'נמוך'

- שימוש בלשון פיגורטיבית

-שימוש במגבירים

-שימוש בקלישאות

-שימוש באירוניה

-שימוש בלשון בוטה

מילים במישלב לשוני גבוה ומילים במישלב לשוני נמוך

מילים גבוהות¹

קורן (1996) מונה כמה סוגי מילים, המשמשות כמילים גבוהות: מילים לועזיות; מילים ומושגים מקצועיים-טכניים; מילים "מדעיות"; מילים פיוטיות במיוחד ומילים "נדירות" (מילים שאינן בשימוש תדיר, בד"כ מילים מן המקורות), מילים אלה משתייכות למישלב דיבור גבוה, והן בשימוש בקרב אנשי אקדמיה, שופטים, אישי ציבור ודוברים פורמאליים.

דובר, המשתמש במילים מקצועיות-טכניות או מילים "מדעיות" נתפס כאדם הבקי בדברים, אדם השולט בחומר, ומכאן עושה המאזין השלכה, לא מודעת לעיתים, ומתאר את הדובר כאובייקטיבי ואמין. דבריו נשמעים מקצועיים, והמוען מייחס לדובר אמינות. לנדאו (1998) כותבת, כי סגנון מדעי-הגותי עשוי לשכנע באופן מוצנע משום אופיו המאופק של הסגנון, הפונה יותר אל השכל מאשר לרגש. יתרה מכך, למילים אלו, שחלקן שייכות לשדה סמאנטי של פעולות מדעיות אינטלקטואליות, יש קונוטציות חיוביות, והשימוש בהן מעניק לדובר אתוס של אדם שהרציונל והאינטלקט מוליכים אותו.

השימוש בשפה גבוהה ובמילים מליציות אף היא בעלת כוח רטורי: קורן (שם), המביאה מדבריו של פרלמן אומרת, שדובר המשתמש בשפה גבוהה, שפה, שתואמת את חוקי הלשון, בעלת תחביר מדויק ולקסיקון מליצי במקצת, עשוי להשפיע באופן סמוי על המאזין. מובן שהדברים אינם מנותקים מההקשר ותלויים בנמען-קהל היעד (גיתי, 1996, Gitay, 1991) ובגורמים חוץ לשוניים

¹ ר' קורן (1996) מכנה קבוצה זו בשם "מילים נדירות". נראה לנו, כי שם זה לא מדויק דיו להכיל את כל רכיבי הקבוצה, ולכן בחרנו בשם "מילים גבוהות".

(Grice, 1975). המאזין עובר במהירות מתקינות לשונית לאמירת אמת, ומתייחס לדברי הדובר כאל דברי אמת. גם לנדאו (שם) כותבת, כי דובר המדייק בדבריו משאיר על הקורא רושם של אמינות.

גם השימוש במילים לועזיות נתפס לעיתים כשפה גבוהה. שימוש מעין זה התרחב מאוד כיום, ולמעשה, הלעז תפס לו מקום של כבוד בעברית המודרנית, ויעידו על כך המילונים של העברית החדשה, שבהם הלעז דר בכפיפה אחת עם מילים עבריות. מילים לועזיות, הנחשבות כמילים "גבוהות", מצויות בכל תחומי החיים, ומאפיינות את לשונו של הדובר המשכיל (או כזה המתיימר להראות משכיל, "איש העולם הגדול"). כפי שנראה להלן, לשונם של פרשני הכדורגל אינה יוצאת דופן בשימוש בשפה הגבוהה, ואולם ראוי לשים לב לכך שפרשני הכדורגל אינם משתמשים בכל הפרמטרים הללו אלא מסתפקים בשימוש במשלב לשוני גבוה, וגם זאת לעיתים רחוקות. הסיבה לכך נעוצה מן הסתם בכך שמדורי הספורט מיועדים לציבור רחב ככל האפשר. כמו כן, ראוי אף לתת את לדעת לכך ששימושים אלו רווחים בעיקר אצל שגיאה כהן (שהוא גם איש אקדמיה) ואצל אבי רצון (שהוא העתונאי הוותיק והמנוסה מבין אלו שנבדקו).

דוגמות לשימוש במילים במישלב לשוני גבוה מתוך המאמרים שנבדקו¹:

אלה בדיוק אותם אנשים שרק לפני חודשיים היגו על החלום, היכבירו שבחים... ואחרי שחיפה חטפה שם חמישייה, עוד היפטירו בהתבטלות אופיינית... באמת אין עוד אפשרויות באתוס הספורטיבי שלנו חוץ מהתבטלות והתנשאות? (שגיאה כהן, נעמוד ונמחא כפיים)

ועכשיו אותה סחרחרת מחייבת אישפוז.

(שגיאה כהן, נעמוד ונמחא כפיים.)

חזון אחרית ימיו של הכדורגל מתגשם בעצם היום הזה.

(רצון, לקח לשחר זמן.)

עם זאת עדיין לא נשמעו זעקות שבר.

(רצון, לקח לשחר זמן.)

הם רק חלק ממאמנים חשובים שאצלם הרחיב גרנט דעת ותבונה.

(רצון, לקח לשחר זמן.)

אבל בדרך את כס המאמן הלאומי השתבשה במשהו תבונתו של גרנט.

(רצון, לקח לשחר זמן.)

תחת הרציקוביץ משתרכת מכבי תל אביב הרחק מאחורי מכבי חיפה.

(רצון, לקח לשחר זמן.)

¹ המילים מופיעות תחת הכותרת של המאמר שבו הן נמצאו, בצירוף מראי המקומות.

מילים במישלב לשוני נמוך

מילים במישלב לשוני נמוך פרושן מילים שיש בהן סטיות מן הנורמה. חלק מן הסטיות הללו נוגעות לתבנית של מילים או של צירופים, והאחרות לתקינות תחבירית (שליזינגר, 1996).

להלן יובא מבחר 'מילים במישלב לשוני נמוך' מתוך המאמרים שנבדקו. המילים והצירופים מופיעים במרוכז תחת הכותרת של המאמר שבו הן נמצאו, בצירוף מראי המקומות ללא מיון פנימי:

ואז, **כאילו כדי** לשים את החותמת הסופית על תחושת ה**פיספוס**, גם מחמיצה פנדל.
(שגיא כהן, חצי הכוס המלאה).

היא ה**ניעה יותר מאשר הניעה** בהרבה משחקים ביחד בעונה שעברה.
(שרף, לשחק חכם בהגנה).

מבחינה מקצועית טכנית היא לא **מציאה גדולה**.
(רצון, נעים לראות נעים לגלות).

מכבי חיפה היתה **לוקחת אותו בהליכה** אחרי ניצחון בגמר על הפועל תל אביב.
(רצון, נעים לראות נעים לגלות).

הדוגמות הטרויות מהשגיאות והסטויות של אוליבר קאן...**לא עושות רושם** על מבקריו של אווט.
(רצון, לקח לשחר זמן).

..**את הפוזה כאילו** הוא זועם וכועס בגלל שבעת השערים שספגה מכבי חיפה.
(רצון, לקח לשחר זמן).

קלינגר **עושה סימנים** של מאמן.
(רצון, לקח לשחר זמן).

ריאל **נתנה ללוקומוטיב משחק על חשבון** אנדרלכט.
(דורפן, ככה זה כשמדובר בעסק).

ולא רק **הקטנות נדפקות**.
(דורפן, ככה זה כשמדובר בעסק).

גברי לוי ואנשי צ'רלטון שיכנעו **כמה פריירים**.
(דורפן, אובדן המומנטום).

שילוב של מילים במישלב לשוני גבוה עם מילים במישלב לשוני נמוך

אמצעי נוסף, המאפיין את לשונם של פרשני הכדורגל הוא שילוב של מילים ממשלב לשוני גבוה לצד מילים ממשלב לשוני נמוך באומו המשפט או באותה הפסקה. שילוב זה נובע, כפי הנראה, מן הרצון לכתוב ולהתבטא כבר-סמכא, אמין מקצועי וכדומה ועם זאת לפנות אל קהל הקוראים "בגובה העיניים".

להלן מבחר דוגמות:

תגידו, ירדנו לגמרי מהפסים? מה זה הזילזול הזה במנצ'סטר יונייטד? אחד טוען... אחר טוען... ושלישי גורס שהוא לא מבין על מה כל החגיגה, חיפה בסך הכל ניצחה קבוצה בינונית. (שגיא כהן, נעמוד ונמחא כפיים)

כמו כן יש הממשיכים להפיל על השוער דודו אווט תיקים אפלים.

(רצון, לקח לשחר זמן אבל בסוף הוא הבין).

בדוגמה זו ראוי לשים לב לשרשור הצירופים: 'להפיל על משהו תיק' + 'תיקים אפלים' (ואריאציה של 'תיקים באפלה').

שימוש בלשון פיגורטיבית

לשון פיגורטיבית היא לשון המביעה את רעיונותיה באופן ציורי, מושאל. לנדאו (שם) אומרת, כי תפקידה העיקרי של הלשון הפיגורטיבית בטקסט שכנועי הוא להביע את המסר המבוקש בדרך ציורית מוחשית, שתיקלט דרך רגשות המאזינים יותר מאשר דרך מחשבתם. השפעתה של הלשון הפיגורטיבית רבה וחזקה, שכן קליטת המסר נעשית באופן מוחשי ובהיר ובלתי אמצעי. באמצעות השימוש בלשון פיגורטיבית ניתן להביע רעיונות מורכבים במבע קצר.

דרך ההבעה הבולטת ביותר של הלשון הפיגורטיבית היא השימוש במטאפורה. בבואנו לבדוק טקסט מבחינה רטורית, יש להבחין בין השימוש במטאפורות נדושות ושחוקות לבין תמונות מטאפוריות שלמות, שהן בעלות אפקט רטורי אמיתי, מלבד ההנאה האסתטית והריגוש שהן מעוררות. ניר (1978) מציין, כי ככל שהמטאפורה מורכבת יותר, כך היא מרשימה יותר באפקט הציורי שלה, וכשהמטאפורה נמצאת בשימוש חוזר והולך הפיגורטיביות שבה נשחקת, עד שהמעתק הרטורי-סגנוני הופך למעתק לקסיקאלי קבוע. מידת הפיגורטיביות של הצירוף המטאפורי יכולה לנוע משימושים מטאפוריים חד-פעמיים, בעלי מידה גדולה של פיגורטיביות, ועד לשימושים מטאפוריים כה שגורים, עד כי ציוריותם אינה מורגשת עוד, ולמעשה הפכו למטאפורות מתות.

בלשונם של פרשני הכדורגל שנבדקו, השימוש במטאפורה הוא האמצעי הפיגורטיבי הבולט. להלן דוגמות אחדות של שימושים מגוונים בלשון פיגורטיבית מתוך המאמרים שנבדקו:

יניב קטן, **שיובש** בשנתיים האחרונות, **פורח** אצל שום.

(שרף, לשחק חכם בהגנה).

הצלחה בהבאת אותה רוח הקרבה וההתלהבות שכה בלטו ביום שלישי שעבר **בנצחונות בנוק אווט ולא רק בנקודות בקרבות אחד על אחד**, היא גם אחד התנאים **לעבור את המשוכה הענקית הזו**.

(שרף, לשחק חכם בהגנה).

בדוגמות שלעיל יש שימוש במטפורות פשוטות, נדושות ואפילו שחוקות. בדוגמה הראשונה נעשה שימוש בתמונה מטפורית מתחום הצומח (שימוש במונחים 'יובש' ו'פורח'). ראוי לציין, כי מונחים אלה, מלבד היותם מונחים מתחום הצומח, עברו תהליך של "הנמכה" לשונית וכיום הם משמשים גם בלשון הסלנג.

בדוגמה השנייה יש שימוש בתמונה מטפורית מתחומי ספורט שונים, וכאמור נדושים: נצחון בנוק אווט, נצחון בנקודות (מתחום האיגרוף) ולעבור את המשוכה (מתחום האתלטיקה). מטפורות מסוג זה לא תמיד בעלות אפקט רטורי, וודאי נטולות הן יופייה וחיוניותה של המטפורה החיה.

אז מה **לעזאזל** הוא מצא ביושב ראש ההתאחדות שהוא **חבר אליו, תומך בו ומונע בגופו** כל אפשרות לסלק אותו מתפקידו.

(רצון, לקח לשחר זמן).

הדוגמה שלעיל מיוחדת יותר, שכן יש בה אלמנטים רטוריים שונים השלובים זה בזה: לצד שימוש במילה 'לעזאזל' (מילה מקראית שעברה חילון ונתפסת כיום כהמונית), שמעצימה את התמיהה המובאת בשאלה הרטורית, אנו רואים תמונה מטפורית (נדושה אמנם), הנבנית בסטרוקטורה הדרגתית הולכת וגוברת, של הגנה נפשית וגופנית שבאה למנוע אפשרות של סילוקו של גברי לוי, יושב ראש ההתאחדות, מתפקידו. מטפורה זו היא בדגם של תבנית משולשת חוזרת, ובכך כוחה הרטורי.

אבל רוחו של גרנט עדיין מרחפת בין רמת גן לקריית אליעזר ובין מלטה לניקוסיה.

(רצון, לא זאוטאוטס יניב קטן).

דוגמה זו מיוחדת בכך שהתמונה המטפורית לקוחה מתחום המקרא (בראשית א': 'רוח ה' מרחפת על פני המים'). הכותב ממחיש את עוצמת השפעתו הרבה של גרנט, מאמן נבחרת ישראל בהווה ומאמן מכבי חיפה קודם לכן, בכך שצייר תמונה מטפורית-אלוהית והשווה אותו לכאורה לאלוהים. ראוי לשים לב לחלקה השני של התמונה הרטורית, שלפיה 'הריחוף' הוא בין מקומות שבהן משחקות נבחרת ישראל ומכבי חיפה, ללא ציון שמותיהן של הקבוצות: ר"ג (מטונומיה

לנבחרת ישראל), קריית אליעזר (מטונומיה לקבוצת מכבי חיפה), וכך בתקבולת כמו-מקראית, מלטה (מטונומיה לנבחרת ישראל המשחקת שם), וניקוסיה (מטונומיה למכבי חיפה).

גם אין יותר בעיות של סיבולת, אפילו השרירים הקצרים התארכו והארוכים התקצרו, כבר אין מי שמדגיש כי הכושר הגופני מספיק לישראלים למחצית אחת, שאחריה גוג מפגין את חוסנו ומגוג את חיתתו.
(רצון, לקח לשחר זמן).

בדוגמה זו מלבד המטפורה שלובים כמה אמצעים רטוריים מסוגים שונים: ציניות וביקורת כלפי אלו שהיטלו ספק ביכולתו של הכדורגלן הישראלי. הכותב לועג לביקורת שהטיחו המלעיזים על המבנה הגופני של הכדורגלן הישראלי, ועל כך שתלו את כשלונותיו באמתלאות שונות ומשונות הקשורות להבטים פיזיולוגיים שונים (סיבולת, שרירים, כושר גופני). השימוש במשחק הלשון 'השרירים הקצרים התארכו והארוכים התקצרו' מגלם בתוכו השתמעות של שמחה לאיד מצידו של הדיוט, שנאלץ במשך שנים להאזין הסברים פיזיולוגיים מלומדים לכאורה, שלא עמדו במבחן המציאות במשחק זה.

גם האיזכור (המקראי) לגוג ומגוג; השימוש בתקבולת החסרה: 'גוג מפגין את חוסנו ומגוג (חסרה המילה: 'מפיל') את חיתתו'; השימוש במשלב לשוני גבוה (מפגין את חוסנו, את חיתתו) - כל אלו מגבירים את האירוניה כלפי המלעיזים שהעצימו את הפער בין הכדורגלן הישראלי ליריבו האירופאי.

השימוש במגבירים

המגבירים, כותבת לנדאו (שם), הם ברובם אמצעי שכנוע גלוי וישיר, המכריז על עצמו. בשל הכוח והעוצמה הטמונים במגבירים, יש באמצעי שכנוע זה מן ההגזמה ומן הקולניות. ניר (1977) מציין, שהמגבירים הם שמות או תארים, המצטרפים לשמות אחרים כלואים או כנשואים במשפטים שמניים. אצל קירק (Quirk, 1976) יש תיאור מקיף של המגבירים, ולפיו המכנה המשותף של המגבירים הוא שיש להם השפעה של הגבהה או הנמכה על יחידה מסוימת במשפט. המגבירים מצביעים על נקודה מסוימת בסולם ההגברת, שיכולה להיות גבוהה או נמוכה. המגבירים מתחלקים לשלוש קבוצות סמנטיות:

א. מגבירים לשם הדגשה

יש להם אפקט כללי של הגבהה, והכוונה היא להטעמה באופן חזק יותר. הם מדגישים את ערך האמת של המרכיב המודגש, כגון: ודאי, בהחלט, באמת וכדומה. גרינבאום (Greenbaum, 1970) (מכנה אותם כ"מגבירים המציינים עמדה").

ב. מגבירים לשם העצמה או הגבהה

המגבירים מקבוצה זו נחלקים למגבירים של הפלגה ולמגבירים של יתרון.

1. **מגבירים של הפלגה**: אלה כוללים תואר פועל או שם תואר, המציין את הקצה העליון של סולם ההגברה, למשל: ביותר, לגמרי, בהחלט, לחלוטין, בשלמות, באופן אבסולוטי וכדומה. למגבירים אלה בדרך כלל לא ניתן להוסיף את ערך היתרון **ביותר** או את תואר הפועל **מאוד**.

להלן מבחר דוגמות:

שגיא כהן, להתרגש לפני שנתרגל:
'תוכנית משחק מושלמת'

שגיא כהן, ימים של תהילה:

'הכי מדהים'

המדהים ביותר'

'ההופעה המקצועית ביותר, הממוקדת ביותר והמרשימה ביותר'

שרף, לשחק חכם בהגנה:

'יכולת פנומנלית'

שרף, גרנט שידר פחד:

'המשחק החלש ביותר'

דורפן, ככה זה כשמדובר בעסק:

'ליגת האלופות החזקה בעולם'

2. **מגבירים של יתרון**: אלה כוללים מגבירים המציינים הגבהה מבחינת הגודל או החוזק באופן כללי, מלבד המילה **יותר**, שבאה תמיד בהשוואה לגודל אחר כלשהו. קבוצה זו כוללת את הרכיב הסמנטי **מאוד** או **הרבה** לדוגמה: עמוקות, בחזקה, במידה רבה. כך למשל בדומה שלהלן:

רצון, נעים לראות נעים לגלות:

'אחד מהאיצטדיונים המפחידים באירופה'

ג. **מגבירים לשם הנמכה**

מגבירים אלה נחלקים לארבע קבוצות: המפשרים, המפחיתים, המזעריים והאומדניים (לנדאו, שם).

מניתוח לשונם של פרשני הכדורגל שנבדקו עולה, כי פעילות שתי קבוצות המשנה של **המגבירים לשם העצמה** (**מגבירים לשם הפלגה ומגבירים לשם יתרון**), אם כי לא באותו יחס: המגבירים לשם הפלגה מרובים באופן משמעותי מהמגבירים לשם יתרון. ניתן ליחס תופעה זו לכתיבה הריגושית המאפיינת את לשונם של פרשני הכדורגל באופן כללי. כמעט ולא נמצא שימוש בקבוצת

המגבירים לשם הנמכה, נראה כי הסיבה לכך היא השימוש באלו האחרונים אופייני בעיקר למשלב ההגות ולכתיבה אקדמית ה'זהירה' ולא ללשון האגרסיבית והבוטה יותר של פרשני הכדורגל. כמו כן נמצא, שהמגבירים השכיחים ביותר הם שמות התואר, ובעיקר כאלו שבהם ההגברה לסוגיה היא מרכיב סמאנטי נילוה למרכיבים אחרים. לעיתים מרכיב ההגברה הופך את המילה למילה קשה או בלתי נעימה, כאשר מתווספת למילה גם קונוטציה שלילית, כמו: מחפיר, שערוריתית, קלוש וכדומה. שימוש במילים מסוג זה מבטא את עוצמת הרגשות של המוען כלפי הנושא הנדון, ומסייע להעביר עוצמה רגשית זו אל הנמען לשם שכנועו.

קלישאות

המונח קלישאה משמש היום כשם נרדף לביטוי שגור ושחוק, שחל פיחות במשמעו הראשוני (פרוכטמן, 2002). אולם לדעת פרוכטמן אין למונח זה אין הגדרה אחת קולעת.

רוזנטל (2001) מציין, כי בלשון העיתונות, על פי רוב, הקלישאות הרגילות הן 'קלישאות זוגיות', הבנויות מנוסחה קבועה: שם עצם + שם תואר, כך למשל: אבל כבד; רצח מזעזע וכו'. במאמרים שנבדקו נמצאו לכך דוגמות כגון: 'משחק מבוזבז'; 'מהלך מבריק'; 'יכולת פנומנלית'.

ראוי לציין גם את האינפלציה בביטויים מתחום הספורט, שהשימוש השגור בהם הפך אותם לקלישאות בתחום זה עצמו, כך למשל: 'לשלוח למתפרצות'; 'משחקים משבת לשבת'; 'כל משחק מתחיל ב-0:0'; 'הכדור הוא עגול' וכדומה.

תופעה מעניינת בתחום קלישאות הספורט היא העברתן של קלישאות מתחום הספורט גרידא לקלישאות שמשמשות את הכלל בתחומים שאינם ספורטיביים (עבאדי, 1998). רוזנטל (2003) מכנה ביטויים אלו כמותגים חוץ-ספורטיביים, כך לדוגמה: 'הגיע לישורת האחרונה'; 'הדקה ה-90'; 'זמן פציעות'; 'זרק אותו לקרשים'; 'הסיר את הכפפות'; 'מכה מתחת לחגורה'; 'ראש בראש'; 'הרים לו להנחתה'; 'מגרש ביתי'; 'ליגה א' או ליגה לאומית ומאידך ליגה ז'; 'החמישיה הפותחת'; 'הורד לספסל'; 'אנחנו על השפה', ועוד רבים אחרים.

הלשון הייחודית של פרשני הספורט מתאפיינת בכך שכותרות המאמרים, מרביתן בעלות אופי ציור-קלישאי. לפי טנא (2002 וראה גם יהב, 1987/8) לשון עיתוני הספורט היא לשון ציורית במיוחד, ובהתאם לכך כותרות המאמרים רעשניות במיוחד, וחלק גדול מהן הוא קלישאי. במחקרנו נמצאו לכך דוגמות כגון: חצי הכוס המלאה; ימים של תהילה; לשחק חכם להגנה; בדרך אל האושר; אובדן המומנטום.

להלן מבחר קלישאות שנמצאו במאמרים שבדקנו:

קלישאות שהן ביטויים שבלוניים מתחומים שונים (מרביתן קלישאות זוגיות)

שגיא כהן, נעמוד ונמחא כפיים:

'משחק מבוזבז'

שגיא כהן, להתרגש לפני שנתרגל :
'הגרוש ללירה'

שגיא כהן, חצי הכוס המלאה :
'נקודת התורפה'
'לשים חותמת סופית'

שרף, גרנט שידר פחד :
'מהלך מבריק'
'משדר פחד'
'יכולת פנומנלית'
'טרף את הקלפים'

רצון, לא ז'אוטאוטס יניב קטן :
'בורג חשוב במכונה'

רצון, לקח לשחר זמן :
'שקט תעשייתי'
'שקיפות מוחלטת'

דורפן, אובדן המומנטום :
'אובדן המומנטום'
'אורך נשימה'

קלישאות מתחום הספורט

שרף, לשחק חכם בהגנה :
'רוח הקרבה והתלהבות'
'פתח את המשחק בסערה'
'לשלוח למתפרצות'

רצון, לקח לשחר זמן :
'נצחון דחוק'

דורפן, ככה זה כשמדובר בעסק :
'סיאוב ספוטיבי'

דורפן, השינוי שלנו החלק שלהם :
'שחקנים יצירתיים'
'כוכבי ההתקפה'

קלישאות מתחום הספורט שהפכו למותגים חוץ-ספורטיביים

'רמת ציפיות ורף גבוהים'
'נצחון בנוק-אאוט ולא רק בנקודות'
'לעבור את המשוכה הענקית'

אירוניה¹

על-פי קוונטיליאנוס (אצל וייצמן, 2000) אירוניה מזוהה על פי רוב עם היפוך משמעות סמוי. הגדרה זו אינה תקפה בכל המקרים, שכן נימה אירונית לא בהכרח כרוכה בהיפוך משמעות. ויצמן (שם) מציינת, כי קיימות גישות שונות לתפישת נושא האירוניה: גרייס (Grice 1975) רואה את האירוניה כאימפליקטורה שיחתית, הקשורה בהפרת כלל האיכות; קלארק וגריג (Clark & Gerrig, 1984) כהעמדת פנים; ספרבר ווילסון (Spreber & Wilson, 1981) כהדהוד.

על-פי הדוגמות שנמצאו במאמרים שנבדקו במחקרנו, אנו רואים שימוש מגוון במבעים אירוניים, בתפקידים שונים:

להלן הדוגמות, ולצד כל דוגמה דיון תמציתי בתפקידו של המבע האירוני:

... הפטירו, נו מזל שה' ובקהאם ריחמו.

(שגיא כהן, נעמוד ונמחא כפיים).

במשחק זה חיפה הפסידה וספגה חמישה שערים, והמלגלים הפטירו שלולא רחמי ה' ובקהאם (בנשימה אחת) היו יכולים לספוג מסי' שערים גדול יותר.

בדוגמה זו יש איזכור לביטוי 'ה' ירחס', ואולם התוספת של 'בקהאם ירחס' היא שהופכת את הביטוי לאירוני, בכך שבקהאם מושווה לה', שכן בזכות "רחמיו" והעובדה ש'הואיל ברוב חסדו' לא להבקיע יותר שערים היא שגרמה להפסד לא גדול יותר.

חזרנו לעידן כאבי הלב? ... קבוצה ישראלית משחקת טוב... ואז מקבלת שער רשלני מכדור ניח, ועוד אחד בעזרתם הנדיבה של הזרקורים.

(שגיא כהן, חצי הכוס המלאה).

בדוגמה זו יש אירוניה כפולה: לעג אירוני על עידן כאבי הלב של סיטואציות מוכרות מן העבר של קבלת שער רשלני מכדור ניח (כמו במשחקי הנבחרת נגד אוסטרליה ונגד אוסטרליה); והדהוד של דברי השוער דודו אוואט, שתָרַץ את ספיגת השער מידי הקבוצה הגרמנית בכך שהזרקורים סינוורו אותו.

¹ ההגדרה של אירוניה מורכבת ושנויה במחלוקת, ולכן אנו מביאים מקצת הדברים, ולא נכנסים לדיון מורכב בנושא זה.

בדוגמה זו המפענח יאתר את הנימה האירונית אם יזהה את האמירה המהדהדת, ייחס אותה לאומרה, ויהיה מצוי בנסיבות שבהן נאמרה (ויצמן, 2000)

אבל רוחו של גרנט עדיין מרחפת בין רמת גן לקריית אליעזר ובין מלטה לניקוסיה. כי אם ז'אוטאוטס הוא עשר למי יש מקום זמן לזוטא אולימפית ושמה קטן ?
(רצון, לא זאוטאוטס, יניב קטן).

לדעתו של אבי רצון, תרומתו של יניב קטן למשחק לא פחותה מזו של ז'אוטאוטס, ואולם מאמן הנבחרת -אברהם גרנט- התעלם מכך, ולא זימן אותו לשחק בנבחרת. רצון משתמש בכתיבתו כמקור להתנגחות ולהתחשבות עם גרנט. רצון מבטא זאת בשימוש בהיפוך, ומכנה את יניב קטן, הראוי ללבוש את מדי הנבחרת, 'זוטא אולימפית', כשבפועל הוא היה השחקן המצטיין במשחק.

עם אין יותר בעיות של סיבולת, אפילו השרירים הקצרים התארכו והארוכים התקצרו.
(רצון, לקח לשחר זמן).

בדוגמה זו מהדהדת הגישה הביקורתית אודות אלו שתומכים בגישות פיזיולוגיות מורכבות להסבר נחיתותו של הספורטאי הישראלי, כמו רוצה לומר: אין יותר תירוצים להשגים הדלים של הספורט הישראלי. האירוניה מובאת באמצעות שימוש ציני באותם מונחים מקצועיים, שבהם משתמשים המומחים הפיזיולוגים למיניהם.

שחר זו הצידה הוא השאיר את הבמה למאמן ולשחקנים. ככה נוהגים נשיאים בעולם, הם זמינים רק כאשר יש להם מה לומר, והם אינם רצים למצלמה כדי להצטלם עם כובע הבוקרים החדש שרכשו בשוק הבדואי של אילת.
(רצון, לקח לשחר זמן).

רצון מבקש לשבח את התנהגותו הראויה של שחר ומבטא זאת באמצעות השוואת התנהגותו של שחר להתנהגות נשיאים אחרים, המוכנים לחשיפה בכל מחיר, גם אם מדובר בחשיפה שיש עמה גיחוך. תאוות הפרסום של הנשיאים האחרים מוצגת באירוניה שבה מהדהדת תמונה, הידועה מן הסתם לקורא, שבה נראה אחד מהנשיאים חבוש בכובע בוקרים. זוהי אירוניה שיש בה מידה של רלוונטיות לזמן כתיבת המאמר עצמו, אך היא מאבדת את חיותה המיידית ואת משמעותה האירונית, ככל שהקורא מתרחק מהתמונה המהדהדת. כדי לשמר את האפקט האירוני לאורך זמן, הכותב מוסיף לעג נוסף לסיטואציה, בכך שהוא "מנמיד" את התמונה האירונית על-ידי הוספת הסיפא 'שרכשו בשוק הבדואי של אילת'.

היכולת להפעיל כוח פיזי עצום עם חלק הגוף העליון ובו זמנית לטפל בכדור בטכניקה רכה היא נדירה בכל מקום היא לא יכולה להתפתח בפלסטינה.
(דורפן, השינוי שלנו החלק שלהם).

דורפן מנסה כאן להציג את נחיתותו של הכדורגלן הישראלי בשליטה באלמנטים, המשלבים טכניקה וכוח. הוא עושה זאת באמצעות השימוש במשמעות המהדהדת של המונח 'פלסטינה'.

'פלסטינה' היא שמה המנדטורי של ארץ-ישראל, והיא מעלה אסוציאציות של עבר רחוק, מיושן, ארכאי, טרום-מדינתי. דורפן מדגיש, כי יש אמנם קושי בהקניית אלמנטים אלה בכל מקום, אך השימוש האירוני במונח 'פלסטינה' מסביר מדוע 'היא אינה יכולה להתפתח' בישראל, וחוסך ממנו את הצורך להבהיר את הסיבה לכך. אם מדינת ישראל היא עדיין בגדר 'פלסטינה', מובן מאילו כי אין בידה האמצעים המתאימים כדי להקנות לשחקן הישראלי את הכלים, שיאפשרו לו שליטה באלמנטים מורכבים. האירוניה מכוונת כלפי אותם אלו שמתרצים כל אי-הצלחה בכך שאנחנו ב'פלסטינה'.

לשון בוטה

הדסון (Hudson, 1978) מגדיר לשון בוטה כדיבור פוגע, גידוף, קללה. לנדאו (1988) מעלה שתי שאלות: האם במסגרת הלשון הבוטה נכללים רק מבעים ישירים וגלויים או שמא גם מבעים עקיפים (שהרי דרכי הבעה עקיפות כמו הפרדוקס או האירוניה עלולות לפגוע יותר מקללה עסיסית); והאם הלשון הבוטה באה לידי ביטוי רק בשימוש באוצר מילים ספציפי, או גם בדרכי מבע אחרות.

הלשון הבוטה תבוא לידי ביטוי על ידי פעולות דיבור 'מתנגשות', כלומר, כאלו שבעת הפעלתן נוצר קונפליקט חברתי בין המוען לבין הנמען. לפעולות דיבור אלו שייכות פעולות הגינוי והתוכחה, ההאשמה והאיום, ואלו האמצעים הבולטים שנמצאו בלשונם של פרשני הכדורגל. האפקט הבוטה מתעצם כאשר מתלווים אליו אמצעים רטוריים נוספים, כגון אירוניה, מטאפורות וכדומה. לפי הדסון (שם), מטרתם של אמצעים אלו היא לפגוע בנמען, והמשתמש בהם מונע על-ידי רגשי עוינות, שתכליתם להוקיע את הנמען. בלשונם של פרשני הכדורגל מתווסף לכך מימד נוסף של 'התחשבנות מן העבר'. לעולם הדברים אינם כפשוטם, אלא משמשים כמסווה למסכת שלמה של יצרים רוחשים. 'הקוראים האדוקים' של מדורי הספורט, העוקבים אחר ההתרחשויות, מסוגלים לפענח משמעויות אלה.

הגינוי הוא קביעת הערכה שלילית או הפחתה בערכו של הנמען או מעשהו מבלי ליחס לו כוונת זדון. הגינוי הוא הכרזה על כשלונם של הנמען ללא הטלת האחריות עליו בגין כשלונם.

יהיה נעים לגלות שאין סמית הוא לא רק שחקן מוגבל אלא צ'חצי'ח בעל שער מחומצן'.
(רצון, נעים לראות נעים לגלות).

זוהי דוגמה 'קלאסית' לגינוי. הכותב מביע הערכה שלילית כלפי הנמען, ומשתמש במילים פוגעות וגסות. גינוי מסוג זה עולה בקנה אחד עם הגדרתו הראשונית של הדסון ללשון בוטה.

גם את אייל ברקוביץ, שכרגיל נתן את הכל ובלט בנבחרת, ראיתי בהופעות הרבה יותר משכנעות'.
(שרף, גרנט שידר פחד).

בדוגמה זו יש גינוי, ואולם הגינוי מרוכך, בשל הערכתו הרבה של המוען את הנמען. המוען מפחית בערכו של הנמען, ואולם לא מטיל עליו אחריות למעשה הכשל, שכן הוא עשה כמיטב יכולתו.

'...ואז מקבלת שער רשלני מכדור נייח ועוד אחד בעזרתם האדיבה של הזרקורים.'

(שגיאה כהן, כוס המלאה).

שגיאה כהן מגנה את שוער הקבוצה בספיגת שער באופן רשלני. לגינני מתווסף לעג לתירוץ העלוב של השוער, שטען כי הזרקורים סינוורו אותו.

'גרנט שידר פחד'.

'גרנט היה צריך לגלות הרבה יותר אומץ מקצועי ולשחק בהרכב התקפי יותר עם שני שחקנים בחוד, גם כשאתה מחליף חלוץ בחלוץ אתה משדר פחד'

(שרף, גרנט שידר פחד).

בכותרת המאמר של שרף יש גינני ברור כלפי גרנט, מאמן הנבחרת, בכך ששידר פחד. יתרה מכך, מן ההמשך עולה, כי התנהגותו הפחדנית של גרנט השפיעה על אופי המשחק. במקרה זה עולה החשד לכאורה, שהגינני נובע מתוך התחשבות אישית של המוען עצמו (שרף), ששימש קודם לכן כמאמן הנבחרת, ובכך 'המאשים' הפך שלא בידיעתו בתודעת הקורא ל'מואשם'.

האשמה כוללת את הגינני כהשתמעות, אך היא בעיקר קושרת את הנמען כאחראי למשה הכשל, וגם מייחסת לו כוונת זדון. (ראוי לציין, כי בתחום הספורטיבי, קשה לדבר על 'כוונת זדון', שכן גם אם ניתן להאשים ספורטאי במחדל או בכשל, איש לא מעלה על הדעת שמסתתרת מאחרי הכשל 'כוונת זדון').

'תאוות הבצע של בעלי הקבוצות הגדולות והטעויות של גברי לוי וחבריו מביאים נזקים מקצועיים ותדמיתיים במהירות'.

(דורפן, אובדן המומנטום).

זוהי דוגמה אופינית להאשמה. דורפן מאשים את בעלי הקבוצות בתאוות בצע ואת גברי לוי וחבריו בטעויות ואת שניהם יחדיו בנזקים מקצועיים ותדמיתיים. בדוגמה באים לידי ביטוי כל מרכיבי ההאשמה על-פי לנדאו: מחדל, כשל וכוונת זדון.

'נכון שלא תמיד החילוף מצליח אבל לא מקובל שביכולת כל כך חלשה של הנבחרת החילוף הראשון יעשה בדקה ה-70 כנהוג אצל גרנט'.

(שרף, גרנט שידר פחד).

בדוגמה זו מאשים שרף את גרנט, והפעם בכך שאינו מבצע חילופי שחקנים בזמן, בעיקר כשהנבחרת מגלה יכולת חלשה. ההאשמה מתעצמת נוכח הסיפא 'כנהוג אצל גרנט', והופכת את נושא חילופי השחקנים של גרנט לכשל שיטתי. יש להניח שמאחורי ביקורת מקצועית זו, מסתתרת ביקורת אישית שנועדה להעצים את תפקודו של שרף עצמו בהיותו מאמן הנבחרת.

יניב קטן, שיושב בשנתיים האחרונות, פורח אצל שום ומשחק בביטחון שכל-כך חסר לו ומוכיח שמקומו בנבחרת'.

(שרף, לשחק חכם בהגנה).

בדוגמה זו קיים רצף של האשמות מרומזות כלפי גרנט, שאיננו מוזכר כלל בשמו, ואולם קוראי מדורי הספורט יודעים למי מכוונים הדברים: ראשית, גרנט מואשם בכך שייבש את יניב קטן בהיותו מאמן מכבי חיפה, ושנית, גרנט מונע מיניב קטן לשחק בנבחרת. ראוי לשים לב ללשון הפיגורטיבית (הפשטנית אומנם) שבה נוקט שרף ('יובש', 'פורח'), שמעצימה את ההאשמה, ומוסיפה קונטציה שלילית לביטוי, כפי שהוזכר לעיל.

'מצחיק לחשוב שלא מזמן העדיף המאמן הלאומי, אברהם גרנט, שקטן ישרת את האומה בנבחרת האולימפית'.
(רצון, לא ז'אוטאוטס יניב קטן).

גרנט מואשם שוב, הפעם על-ידי אבי רצון. גרנט מואשם בכך שלא איפשר לקטן לשחק בנבחרת הלאומית אלא בנבחרת האולימפית, הפחותה בחשיבותה. ראוי לשים לב לשימוש הציני בביטוי 'ישרת את האומה', שמוסיף מימד אירוני לבחירתו השגויה של גרנט.

'חיפה הסתדרה מול היונייטד עם יעקובו כחלוץ שני זניח... אם יעקובו חשב שחיפה זה הוא, טוב שבה המשחק נגד האנגלים והעמיד אותו בדיוק במקום שהוא ראוי לו'.

(רצון, לא ז'אוטאוטס יניב קטן).

רצון מאשים את חלוץ חיפה, יעקובו, בחטא ההיבריס, כשחשב שחיפה זה הוא. רצון מראה כיצד יעקובו 'נענש' על חטא היוהרה, בכך שחיפה הסתדרה היטב בלעדיו, הוא 'הועמד במקום שהוא ראוי לו'.

'היות שמעולם לא היו לאיש טענות על יושרו והגינותו של שחר בכל הקשור לניהול הקבוצה שבעלותו, חובה לציין גם היום את העובדה שהעניינים הכספיים של מכבי חיפה מתנהלים בשקיפות מוחלטת, כמעט נדירה. הכל פתוח... מכבי חיפה תרוויח העונה 9.350000. לא תשעה. לא עשרה. אין בערך. בדיוק. כמו כן מדבר שלשחר על פעילות הצדקה שבה עוסק מועדון הכדורגל שלו... ורק עניין אחד נותר לי מציק יותר מכל בהתנהלותו של שחר בתקופה האחרונה. הוא הרי מוצלח, נקי, הגון וישר. אפילו השטויות שהוא עושה, כמו התרומה... שקופות. אז מה לעזאזל הוא מצא ביושב ראש ההתאחדות שהוא חבר אליו, תומך בו ומונע בגופו כל אפשרות לסלק אותו מתפקידו, ובכך להעניק סיכוי, שלא רק מכבי חיפה תתנהל ביושר ושקיפות אלא הכדורגל הישראלי כולו'.

(רצון, לקח לשחר זמן).

'אפשר להגיד על אברהם גרנט הרבה דברים. אי אפשר לומר שהוא לא סקרן ולמדן. הרבה לפני שמאמנים ישראלים הפכו את ההשתלמות באירופה למסע הימורים וקניות השתלם גרנט אצל טובי המאמנים באירופה... אבל בדרך לכס המאמן הלאומי השתבשה במשהו תבונתו של גרנט. פוליטיקה ויחצנות הפכו חלק משיטות האימון שלו, וכך הוא הגיע השבוע להשתלמות במנצ'סטר יונייטד אצל אלכס פרגוסון- גם קבוצה וגם מאמן שהם לא בדיוק רלוונטים לתפקידו הנוכחי. מה היה רע בהשתלמות בדנמרק ואצל מאמנה הלאומי מורטן אולסן? והרי גם טורקיה ומאמנה הלאומי יכולים היו להיות מקור ללימוד ולהתחדשות. גרנט בחר בפרגוסון. בתמונה בעיתון רואים כיצד התפנה אליו המנג'ר לצילום של 4 שניות, המהוות חלק מתרומת היונייטד לקהילה, וביחוד למאמנים ממדינות מתפתחות. חוץ

מזה תמונה עם יצחק שום שכבר הביס את פרגוסון שווה הרבה יותר בבורסת המאמנים, שלא לדבר על השתלמות מקצועית.

(רצון, לקח לשחר זמן).

בשתי הדוגמות שלעיל נוקט רצון באותה טכניקה של האשמה: בתחילה הוא מחמיא למושא האשמתו ומעתיר עליו שבחים (בדוגמה הראשונה על יושרו, ובשנייה על מקצוענותו), ואז 'ממרומי' הר המחמאות' הוא מצליף בנמען ללא רחם (במקרה הראשון על החבירה של שחר ליושב ראש ההתאחדות, ובמקרה השני על הבחירה של גרנט להשתלם אצל פרגוסון). הדיסוננס בין המחמאות להצלפות מעצים את אפקט ההאשמה. ההאשמה מקבלת אופי נוקב יותר בשל שלל האמצעים הרטוריים ששלובים בלשונו של רצון: כך למשל, הציניות והאירוניה ('התפנה אליו המנג'ר לצילום של 4 שניות, המהוות חלק מתרומת היונייטד לקהילה, וביחוד למאמנים ממדינות מתפתחות'), הלשון הפיגורטיבית ('מונע בגופו כל אפשרות לסלק אותו מתפקידו') ועוד.

התוכחה כמו הגינוי כוללת הערכה שלילית כלפי הנמען ומעשהו ללא הטלת אחריות על הנמען למעשה הכשל ובלי לייחס לו כוונת זדון, אך בניגוד לגינוי יש בתוכחה הצעת תיקון, שאומנם הוחמצה, אך יש תקווה שיעשה בה שימוש בעתיד. כתוצאה מכך מתלווה לתוכחה ריכוך מסויים ולפעמים אף השתתפות בצער.

'תגידו ירדנו לגמרי מהפסים? ... אחד טוען שאייל ברקוביץ יותר טוב מכל השחקנים (ביחד?): אחר טוען, שלא גרנט צריך לצאת להשתלמות אצל פרגוסון אלא פרגוסון צריך להגיע להשתלמות אצל שום, ושלישי גורס, שהוא לא מבין על מה כל החגיגה... ואלה כמובן בדיוק אותם אנשים שרק לפני חודשיים... המשילו את ביקורה של מכבי חיפה במנצ'סטר לשבעת הגמדים בגנו של הענק... ואחרי שחיפה חטפה שם חמישייה עוד הפטירו בהתבטלות אופיינית, 'נו, מזל שה' ובקהאם ריחמו'. באמת אין כאן זיכרון לכלום? באמת אין אפשרות באתוס הספורטיבי שלנו חוץ מהתבטלות והתנשאות?

(שגיאה כהן, נעמוד ונמחא כפיים).

בדוגמה זו הכותב מוכיח את עמיתיו המבקרים, שמיהרו להתבטל נוכח גדולתה של מנצ'סטר כשמכבי חיפה הפסידה לה ('שבעת הגמדים בגנו של הענק'; ... 'מזל שה' ובקהאם ריחמו'), וכעת מפריזים בהתנשאות כשמנצ'סטר הפסידה למכבי חיפה ('לא גרנט צריך לצאת להשתלמות אצל פרגוסון אלא פרגוסון צריך להגיע להשתלמות אצל שום'). התוכחה מובעת כאן באופן מרומז, שכן היא אינה גלויה אלא משתמעת מן השאלה הרטורית שבסיפא: 'באמת אין כאן זיכרון לכלום? באמת אין אפשרות באתוס הספורטיבי שלנו חוץ מהתבטלות והתנשאות?'

ראוי לציין, כי בניגוד לדברי הדסון, הבוטות בדוגמה זו אינה מובעת באמצעות גידופים וקללות אלא בלשון אירונית עקיפה.

יליד בדיר לא הורגש ובכל זאת שיחק 90 דק', בזמן שיוסי אבוקסיס, הנמצא בכושר מעולה יושב בחוץ. אבוקסיס היה תורם הרבה יותר'.

(שרף, גרנט שידר פחד).

יהאם לא היה מקום להציב את יוסי בניון מאחורי החלוץ פיני בלילי שהצטיין, במקום אחד הקשרים האחוריים שלא היו חיוניים מול מלטה'.

(שרף, גרנט שידר פחד).

בשתי הדוגמות שלעיל יש תוכחה. כותב המאמר מוכיח את גרנט: במקרה הראשון על כך שוליד בדיר שיחק כל המשחק למרות חולשתו, ובמקרה השני על כך שהציב קשר אחורי מיותר. התוכחה באה לידי ביטוי בהצעות התיקון: בדוגמה הראשונה אבוקסיס היה צריך להחליף את בדיר, ובדוגמה השנייה היה צריך להציב את בניון במקום קשר אחורי אחר. שני המקרים נובעים משיקול דעת מוטעה ולא מכוונת זדון, ולכן אין הם האשמה אלא תוכחה. ראוי להעיר, שעל-פי הגדרתה של לנדאו, הצעת התיקון של התוכחה מלווה בנימת ריכוך והשתתפות בצער, ואולם אצל פרשני הכדורגל שנבדקו, אלמנט זה נעדר, והצעת התיקון מלווה בנימה ביקורתית, ובמקרה שלפנינו אפילו פטרונית, משום ששרף היה מאמן הנבחרת, ולפיכך דבריו נתפסים באופן כמעט אוטומטי כתוכחה.

לא יתכן להביא מחוץ לארץ שחקנים כמו אבי תקווה ואילן בכר ולבזות אותם ואת מועדוניהם. המאמן ידע באיזה כושר הם! עדיף היה לא להביא כלל את תקווה ובכר, לחסוך כסף ולשמור על כבודם המקצועי של השניים.

(שרף, גרנט שידר פחד)

בדוגמה זו שרף מגנה את גרנט על כך שהביא שני שחקנים מחוץ לארץ בלי לדעת מה כושרם. שרף לא מייחס לגרנט במקרה זה כוונת זדון אלא מדובר בטעות שנעשתה מתום לב. הצעת התיקון היא שבמקרים מעין אלה עדיף לחסוך כסף ולשמור על כבודם המקצועי של השחקנים.

סיכום ומסקנות

מטרתו של מחקר זה הייתה להציג תיאור מלא ככל האפשר של האמצעים הרטוריים הריגושיים המשמשים בלשונם של פרשני הכדורגל במאמרים המופיעים בעיתונות הכתובה. בדקנו אמצעי שכנוע ריגושיים ב-13 מאמרים שונים, שהתפרסמו בפרק זמן קצר (חורף 2002), ושעסקו כאמור בשני נושאים בלבד: מכבי חיפה בגביע אירופה לאלופות ונבחרת ישראל במשחקה נגד מלטה. בחרנו, כאמור, להתמקד בארבעה פרשני כדורגל, המייצגים את שלושת העיתוננים המרכזיים במדינת ישראל.

המסקנות העולות מביקורת האמצעים הרטוריים הריגושיים שנבדקו במחקר הן:

א. מילים במישלב לשוני גבוה ומילים במישלב לשוני נמוך: בלשונם של פרשני הכדורגל בולט במיוחד השימוש במישלב לשוני נמוך. נמצאו מילים מסוגים שונים זה לצד זה: לשון תת-תקנית, גידופים, ביטויי סלנג וכדומה. נדמה כי אין עוד מדור בעיתונות הכתובה שהיה מתיר לכותביו שימוש במישלב לשוני כה נמוך. ביטויים כדוגמת 'מגעיל', 'צ'חצ'ח' וכדומה לא היו מתקבלים על דעתו של עורך מדור כלשהו מלבד מדורי הספורט.

עם זאת לשונם של פרשני הכדורגל אינה חפה משימוש בלשון גבוהה, ואולם ראוי לשים לב לכך שפרשני הכדורגל מסתפקים על פי רוב בשימוש במשלב לשוני גבוה (ולא במילים לועזיות, מילים 'מדעיות', מילים פיוטיות וכדומה), וגם זאת לעיתים רחוקות. הסיבה לכך נעוצה מן הסתם בכך שמדורי הספורט הם בעלי אופי פופוליסטי-עממי וככאלה הם מיועדים לציבור רחב ככל האפשר. כמו כן, ראוי אף לתת את לדעת לכך ששימושים אלו לא רווחים אצל כל הפרשנים. אמצעי ייחודי ללשונם של פרשני הכדורגל הוא שילוב נדיר של מילים ממשלב לשוני גבוה לצד מילים ממשלב לשוני נמוך באותו המשפט או באותה הפסקה. שילוב זה נובע, כפי הנראה, מן הרצון לכתוב ולהתבטא כבר-סמכא, אמין מקצועי וכדומה ועם זאת לפנות אל קהל הקוראים "בגובה העיניים".

ב. שימוש בלשון פיגורטיבית: בלשונם של פרשני הכדורגל שנבדקו, השימוש במטאפורה הוא האמצעי הפיגורטיבי הבולט. דרך השימוש באמצעי זה אינה שונה מזו שנעשית בו בדרך כלל, וקשה להצביע על שוני בשימוש באמצעי זה בקרב פרשני הכדורגל (שימוש במטפורות נדושות, מטפורות מתחומים שונים וכדומה). כידוע, קיימים אמצעים פיגורטיביים נוספים, כגון: אוקסימורון, דימויים, משלים וכדומה, אולם חלקם נמצאו במינון נמוך ביותר, ואחרים לא נמצאו כלל. אם כך עצם השימוש במטפורה בלשונם של פרשני הכדורגל היא המאפיין הבולט מבין האמצעים הפיגורטיביים.

ג. שימוש במגבירים: מניתוח לשונם של פרשני הכדורגל שנבדקו עולה, כי פעילות שתי קבוצות המשנה של המגבירים לשם העצמה (שהשכיחים שבהם הם שמות התואר): מגבירים לשם הפלגה ומגבירים לשם יתרון, אם כי לא באותו יחס: המגבירים לשם הפלגה מרובים מהמגבירים לשם יתרון. ניתן ליחס תופעה זו לכתיבה הריגושית המאפיינת את לשונם של פרשני הכדורגל באופן כללי. כמעט ולא נמצא שימוש בקבוצת המגבירים לשם הנמכה, נראה כי הסיבה לכך היא שהשימוש באלו האחרונים אופייני בעיקר למשלב ההגות ולכתיבה אקדמית ה'זהירה' ולא ללשון האגרסיבית והבוטה יותר של פרשני הכדורגל.

ד. שימוש בקלישאות: פרשני הכדורגל מרבים להשתמש בקלישאות. מן הניתוח של הקלישאות המצויות בלשונם עולה, כי רוב הקלישאות הינן ביטויים שבלוניים מתחומים שונים, המופיעים על פי רוב כקלישאות זוגיות, הבנויות מנוסחה קבועה: שם עצם + שם תואר (משחק מבוזבז; נצחון דחוק). קלישאות רבות הן ביטויים ספורטיביים משדה המגרש, שהשימוש השגור בהם הפך אותם לקלישאות בתחום הספורט עצמו ('לשלוח למתפרצות'; 'הכדור הוא עגול' וכדומה). תופעה מעניינת בתחום קלישאות הספורט היא העברתן של קלישאות מתחום הספורט גרידא לקלישאות שמשמשות את הכלל בתחומים שאינם ספורטיביים. גם חלק גדול מכותרות המאמרים שנבדקו במחקר הן בעלות אופי קלישאי (חצי הכוס המלאה; בדרך אל האושר; אובדן המומנטום).

ה. שימוש באירוניה: פרשני הכדורגל עושים שימוש רב במבעים אירוניים. מן הדוגמות שנמצאו במאמרים שנבדקו במחקר, עולה כי השימוש במבעים אירוניים בתפקידים שונים מגוון למדי (היפוך משמעות סמוי, העמדת פנים, הדהוד וכדומה).

ו. **שימוש בלשון בוטה**: הגינוי, התוכחה, ההאשמה והאיום הם האמצעים הבוטים השכיחים שנמצאו בלשונם של פרשני הכדורגל. האפקט הבוטה מתעצם כאשר מתלווים אליו אמצעים רטוריים נוספים, כגון אירוניה, מטאפורות וכדומה. מטרתם של אמצעים אלו היא לפגוע בנמען, והמשתמש בהם מונע על-ידי רגשי עוינות, שתכליתם להוקיע את הנמען. בלשונם של פרשני הכדורגל מתווסף לכך מימד נוסף של 'התחשבות מן העבר', המשמש לא פעם כמסווה למשמעויות ש'הקוראים האדוקים' של מדורי הספורט ערים להם היטב.

רשימת מקורות

- אוריאל נ' מחרז א', בר-אלי מ', מנע א' (2001). פרשנות כדורגל בישראל כשדה של עיצוב תרבותי וכתחום עיסוק מקצועי. **מגמות, מא' (3)** עמ' 395-423.
- גיתי, י' (1996). הרטוריקה וחשיבותה לתקשורת, **הרצאה בסדנת-דיון בוועידה ה-23 של איל"ש**, הטכניון, חיפה.
- הורוביץ, מ' (1996). אמצעים רטוריים בארבע שיחות בסיפור "בעלי תריסין" לחיים הזז, **חלקת לשון, 23**, עמ' 92-110.
- ויצמן, א' (2000). האירוניה בשיח החדשותי בתוך: שורצוולד א', קולקה ש' (עורכים). **ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת בבלשנות ובהוראת הלשון (מקראה)**. ירושלים: כרמל, עמ' 237-248.
- טנא א' (2002). הלשון הציורית של עיתוני הספורט, בתוך: קאופמן ח' וחרף ח' (עורכים) **תרבות הגוף והספורט בארץ ישראל במאה ה-20, עידן 22**, נתניה וירושלים: מכון וינגייט ויד יצחק בן צבי עמ' 363-382.
- יהב ד' (1987/8). פיתוח שפת עגה (סלאנג בלע"ז) באמצעי התקשורת המתארים את משחקי הכדורגל. **החינוך הגופני והספורט, 3**, עמ' 5-7.
- לנדאו, מ' (1988). **הרטוריקה של מישלב הנאום הפוליטי בישראל**, ת"א: עקד.
- ניר, ר' (1978). **הסמנטיקה של העברית החדשה**, ת"א: עמיחי.
- ניר, ר' (1977). **מושגים בבלשנות שימושית**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- פיינגולד, ב"ע (1990). הרטוריקה כספרות והספרות כרטוריקה, **דיאלוג – קבצים לתרבות הדיבור וללימודי הבעה**, (בעריכת י' מלכין), ירושלים: אריאל, עמ' 81-86.
- פרוכטמן, מ' (2002). **מדברים בקלישאות: 616 ביטויי שגרה הממלאים את חיינו – ערוכים על פי מילון אלפביתי**. תל אביב: קוראים.
- פרלמן, ח' (1983). **הלוגיקה המשפטית**, האוניברסיטה העברית ירושלים: מאגנס.
- פרלמן, ח' (1984). **ממלכת הרטוריקה**, האוניברסיטה העברית ירושלים: מאגנס.
- קורן, ר' (1996). **אובייקטיביות לשונית והכחשת נקיטת העמדה האידיאולוגית בכתובה עיתונאית הפוליטית בצרפת** הרצאה במסגרת קבוצת דיון רב-תחומית לחקר השיח (מרכזת: א' ויצמן), רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן.
- קיים, א' (2000), **אמצעים רטוריים בלשון המשפטית**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- רוזנטל, ר' (2001). הזירה הלשונית: **דיוקן העברית הישראלית**. תל אביב: עם עובד.

- רוזנטל, ר' (2003). נוק אווט בישורת האחרונה, על חדירת מונחי הספורט לשפה הכללית, **פנים** 25, עמ' 49-55.
- שורצולד, י' (1978). **לא לבדו, אשנב לפסיכולוגיה חברתית, כרך ב', ת"א**: האוניברסיטה הפתוחה.
- שלזינגר, י' (1996). **לשונות העיתון: מאפיינים סגנוניים בלשון העיתונות היומית הכתובה**, באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.
- שפיגל, נ' (1973). **אמנות השכנוע הנואם וקהלו**, האוניברסיטה העברית ירושלים: מאגנס.

- Brooks, C & Warren R (1970), **Modern Rhetoric**, USA, Harcourt Brace and World Inc.
- Bryant, D.C (1974), **Fundamentals of Public Speaking**, New York: D. Appleton
- Clark, H.H. & Gerrig, R. (1984). On the Pretense Theory of Irony. **Journal of Experimental Psychology: General** 113. pp 121-126
- Gitay, Y. (1991), **Isaiah and his Audience**, Assen/Maastricht: van Gorcum
- Grice, H. P. (1975), Logic & Conversation, In: **Syntax & Semantics**, Cole P. & Morgan, J. L. (eds), 3, New York, Academic Press, pp. 41-58.
- Hudson, K. (1978), **The Language of Modern Politics**, London: The Macmillan Press..
- Hughes, R.E. & Duhamel, P.A. (1962), **Rhetoric**, Englewood Cliffs: New-Jersey, Prentice-Hall Inc.
- Quirk, R. (1976), **A Comprehensive Grammar of The English Language**, London, Longman.
- Spreber, D. & Wilson, D. (1981). Irony and the Use-Mention Distinction. In: Cole, P. **Radical Pragmatics**. New York: Academic Press, pp 295-318

נספח מס' 1 : רשימת המאמרים שנבדקו :

- שגיא כהן, 'חצי הכוס המלאה', מעריב, 2.10.2002
שגיא כהן, 'ימים של תהילה', מעריב, 30.10.2002
שגיא כהן, 'נעמוד ונמחא כפיים', מעריב, 13.11.02
שגיא כהן, 'להתרגש לפני שנתרגל', מעריב, 14.11.2002
שלמה שרף, 'לשחק חכם בהגנה', ידיעות אחרונות, 1.10.02
שלמה שרף, 'גרנט שידר פחד', ידיעות אחרונות, 15.10.02
שלמה שרף, 'ארבעה מפתחות בדרך אל האושר', ידיעות אחרונות, 29.10.02
אבי רצון, 'נעים לראות נעים לגלות', הארץ, 1.11.2002
אבי רצון, 'לקח לשחר זמן אבל בסוף הוא הבין', הארץ, 8.11.2002
אבי רצון, 'לא ז'אוטאוטס יניב קטן', הארץ, 10.11.2002
רונן דורפן, 'אובדן המומנטום', הארץ, 1.9.2002
רונן דורפן, 'השינוי שלנו החלק שלהם', הארץ, 29.10.2002
רונן דורפן, 'ככה זה כשמדובר בעסק', הארץ, 31.10.2002

